

Egy félévszázados diskurzus a hadtörténelem helyéről és szerepéről

Perjés Géza hozzászólása

a magyar hadtörténetírásról zajló vitához 1956 nyarán

DOI 10.17047/HADTUD.2019.29.3.43

2005-ben a Hadtörténeti Intézet vitaülést szervezett a magyar hadtörténetírás helyzetéről. A vita a hadtörténetírás, mint részdiszciplína helye, szerepe, megújításának feladatai, a hadtörténetírói beszédmód új lehetőségei körül folyt. Az akkor és azóta megjelent írások olvastán nyugodtan állítható, hogy a felmerült kérdésekben nem sikerült konszenzusra jutni, annál is kevésbé, mert azok összekapcsolódtak a hazai hadtudomány autonómiájáról, struktúrája, szakterületei körülhatárolásáról folyó diskurzusokkal. Így azok a Magyarországon már a 19. század közepén feltett alapvető kérdések: mi a hadtörténelmi kutatás tulajdonképpeni célja és feladata, hol a hadtörténetírás helye a tudományok rendszerében – ma sincsenek megnyugtatóan megválaszolva. Ezért is tanulságos és aktuális a 20. század legnagyobb hatású magyar hadtörténészének, Perjés Gézának (1917–2003) az 1956 nyarán megfogalmazott, kéziratban maradt részletes véleménye, amely hagyatékából került elő, s amelyet a tanulmány teljes terjedelmében közread. Perjés szerint a hadtörténelem a történettudomány segédtudománya, és feladata nem az, hogy a mai katonai gyakorlatot segítse elő, mivel a hadtörténelmi múlt és a ma katonai praxisa között az összefüggés egyáltalán nem közvetlen, nem szoros.

2005-ben a Hadtörténeti Intézet vitaülést szervezett a magyar hadtörténetírás helyzetéről. A vita a hadtörténetírás, mint részdiszciplína helye, szerepe, megújításának feladatai, a hadtörténetírói beszédmód új lehetőségei körül folyt. A *Hadtörténelmi Közlemények* 2006. és 2007. évi számaiban közzétett hozzászólások és az azt követően e tárgykörben megjelent írások olvastán nyugodtan állítható, hogy a felmerült kérdésekben nem sikerült konszenzusra jutni, így az alapvető kérdések: mi a hadtörténelmi kutatás tulajdonképpeni célja és feladata, hol a hadtörténetírás helye a tudományok rendszerében – ma sincsenek megnyugtatóan lezárva. Ezért is tanulságos és aktuális a 20. század legnagyobb hatású magyar hadtörténészének, Perjés Gézának az 1956 nyarán megfogalmazott, kéziratban maradt részletes véleménye, amely hagyatékából került elő, s amelyet az alábbiakban teljes terjedelmében közreadunk.

A magyar hadtörténetírás körüli viták

A hadtörténetírás alapvető tudomány-rendszertani dilemmája: a „nagy történet” és a „katonatörténet”, hadtörténész és történész, hadtörténelem és hadtudomány kapcsolata Magyarországon már a 19. században megfogalmazódott.¹ Kiss Károly honvéd ezredes, a Magyar Tudományos Akadémia tagja például 1855-ben az Akadémia közgyűlésén felolvasott, *Olvasmányok a haditörténelemből* című értekezésében, az egyik legkorábbi e témakörből született írásban, azt írta: „... A haditörténelem nem más, mint a harcok folyamának, a hadügy rendszere kifejlődésének s kölcsönösen egymásra ható, egymást kiegészítő viszonyainak történelmi alakban hű előadása. Az ilyenképp kidolgozott egyetemes haditörténelem szülője leendő az összes hadtudományoknak, és így minden katonai képző tanulmányoknak is valóságos központjául tekinthető.”²

A hadtörténetírás elméleti és módszertani megalapozását magyar földön elsőként elvégző Kiss szerint a hadtörténetírónak ismernie kell az egyetemes hadtörténetet, hadügyet és hadtudományt, és bármely hadtörténelmi előadást „... azzal kell befejeznünk, hogy egybehasonlítsuk a megtörtént események felett vitázó elméletünket a végeredménnyel, bírálat alá vesszük a stratégiai és taktikai elmulasztásokat stb.; mert csak ez által nyerend az előadás egy bizonyos didaktikai színezetet, amit pedig a hadi történéssznek elmulasztani soha sem kell, mert csak ez által válik a hadi történelem egyszersmind oktató munkává, amelynek pedig rendeltetésénél fogvást, multhatatlanul lennie kell.”³

Kiss Károly úgy vélte, hogy nemcsak a hadtörténésznek kell értenie a hadtudományhoz, hanem „... minden polgárnak a hadi tudományt vagy legalább a harcművészetet, mint a religiót, elemeiben tanulni kellene”.⁴ Egy emberöltővel később Salamon Ferenc történész, az MTA Hadtudományi Bizottságának tagja, a bizottság tudományos folyóirata, a *Hadtörténelmi Közlemények* első számában, 1888-ban megjelent *Általánosságok a hadtörténelemlről* című írásában már az addigi hadtörténelmi irodalom kritikájaként fogalmazta meg, hogy a hadtörténészek a saját közönségüknek írnak, s nem kapcsolódnak be a történetírás belüli párbeszédbe.⁵ Salamon pontosan exponálta a „szabályos” történeti képzésben nem részesült, hadtudományi képzettséggel rendelkező katona hadtörténészeket jellemző gyengeségeket, úgy, mint a saját kategóriák és terminológia visszavetítése az elmúlt események leírásába, a nemzeti kérdés és elfogultság, az események leírásainak kritikátlan elfogadása, azaz a forráskritika hiánya.⁶ Vele szemben az MTA Hadtudományi Bizottságának másik tagja, Rónai Horváth Jenő százados azon a véleményen volt, hogy a „... hadi történetírást művelőnek, a történetíráshoz mellőzhetetlen képzettségen s a történelmi segédtudományok bírásain

1 Kiss Károly: *Olvasmányok a haditörténelemből*. I. rész. Magyar Akadémiai Értesítő, 1855. I. sz. 45. Idézi Ács Tibor: A hadtörténetírás és dilemmái. In: A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései. Szerk. Kincses Katalin Mária. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2015. 90.

2 Kiss K.: i. m. 59.; Ács T. i. m. 91.

3 Uo.

4 Kiss Károly: A hadi történetírást. Új Magyar Múzeum, 1856. I. k. 227. Idézi Ács T.: i. m. 88–89.

5 Salamon Ferenc: *Általánosságok a hadtörténelemlről*. Hadtörténelmi Közlemények, 1 (1888/1). 4–5.

6 Hermann Róbert – Kincses Katalin Mária: Bevezető. In: A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései. Szerk. Kincses Katalin Mária. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015. 8–9.

kívül még egy különös ismerettel, egy különös képzettséggel kell bírnia, s ez a katonai szakismeret.” Az ideális megoldás az lenne, hogy „... a hadtörténet írását egészen a katonákra kellene bízni, amint az külföldön, sőt, a Monarchiánk nyugati államaiban is majd kizárólag a katonák kezében van”, ami azzal az előnnyel járna, hogy a csapatok katonai nevelésében közvetlenül is fel lehetne használni.⁷

Ezek a véleménykülönbségek a 20. században is fennmaradtak, köztörténet és hadtörténet viszonya, mint azt Perjés Géza alább közreadott hozzászólása is bizonyítja, a század közepére sem tisztázódott. Az 1990-es években a hadtudomány autonómiája, struktúrája körül kibontakozó diskurzusokban,⁸ majd a 2000-es évek elején lezajlott polémiákban⁹ ismételten felmerült a hadtörténelem hovatartozásának, tárgyának, módszereinek a kérdése. A diskurzus mára elakadni látszik¹⁰ anélkül, hogy közelebb jutottunk volna a 19. században fölített kérdések megválaszolásához. Mindössze egy pontban mutatkozik konszenzus: abban, hogy a hadtörténet inter- vagy multidiszciplína, amely egyaránt kötődik a történettudományhoz és a hadtudományhoz.¹¹

Perjés Géza hozzászólása a magyar hadtörténetírásról az SZKP XX. kongresszusa után megindult vitához

Perjés alább közreadandó, a Hadtörténeti Intézet vezetőségének elküldött véleménye a hadtörténetírásról az SZKP XX. kongresszusa (1956. február 14–25.) után Magyarországon kibontakozott tisztulási folyamat és útkeresés egyik történeti dokumentuma. A *Hadtörténelmi Közlemények* 1956. évi 3. számában jelent meg egy szerző nélküli, kritikus hangvételű írás, amely erőteljesen ostromozta a magyar hadtörténetírást

7 Rónai Horváth Jenő: Néhány szó a magyar hadi történetírás ügyében. *Ludovica Akadémia Közlönye*, 1888. 94. Idézi Ács T.: i. m. 94–95.

8 „A hadtudomány tárgya és helye a tudományok rendszerében 1990 után folyamatosan napi renden lévő kérdés volt, számos konferencia, tanácskozás, kisebb-nagyobb rendezvény, valamint cikkek és kiadványok sokasága foglalkozott vele. Megnyugtató konszenzus nincs ezen a területen, elmúltak azok az idők, amikor a szovjet hadtudomány primátusa hazánkban is meghatározta a hadtudomány tárgyát, belső szerkezetét, legfontosabb kutatási irányait. A vita mindig akkor lángol fel, amikor valamilyen konkrét ok (mint például most az MTA tudományági felülvizsgálata) vagy ambíció (mint például a '90-es években a katonai műszaki doktori iskola létrehozásának szándéka) döntésre kényszeríti a hadtudomány/civil tudományok képviselőit” Szentes Zoltán: Akadémiai viták a hadtudomány struktúrájáról. *Hadtudomány*, 2013/3–4. 61.

9 Lippay Péter: Aktuális-e ma a hadtörténelem? *Nemzetvédelmi Egyetemi Közlemények*, 8 (2004/3). 76–89.; Pollmann Ferenc: „Marcona” történelem: hadtörténetírás határon innen és túl. *Korall*, 9 (2008. november). 120–128.; Csikány Tamás: A hadtörténelem támadólagos védelme egy morózus hadtörténelesszel szemben. *Korall*, 10 (2009). 181–183.; Markó György: Morcos válasz egy „marcona” történelemnek. *Korall*, 10 (2009). 175–180.; Pollmann Ferenc: Második nekifutásra (Még egyszer a „marcona” történelemről). *Korall*, 10 (2009). 184–189. Ezek többsége utóbb megjelent A magyar hadtörténetírás története és aktuális kérdései c. kötetben (Szerk. Kincses Katalin Mária. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2015. 23–161.). A kötet kritikája: Hausner Gábor: Hadtörténelmi Közlemények, 128 (2015/4). 1204–1206.

10 Legújabb kísérlet a diskurzus felélesztésére: Szem Géza: A hadtörténetírás néhány alapkérdéséről. *Hadtudományi Szemle*, 12 (2019. E-szám). 303–317.

11 Ács T.: i. m. 85.; Szentes Z.: i. m. 64–65.; Göcze István: A hadtudomány részterületeinek empirikus vizsgálata – 3. rész *Hadtudomány*, 17 (2017/3). 6. Érinti a kérdést Rainer M. János: Századosok. *Osiris–OSZK*, Budapest, 2018. Bevezetés, 11.

addigi szektásságát, dogmatikusságát és hiányosságait *Gondolatok a magyar hadtörténetírás néhány kérdéséről* címmel.¹²

Erre az időszakra és az említett tanulmány születésére így emlékezett évtizedekkel később az egyik szerző, Borus József: „... A Szovjetunió Kommunista Pártjának 1956 februárjában lezajlott XX. kongresszusáról az azóta eltelt közel ötven esztendő alatt sokan nyilatkoztak és sok mindenfélét írtak. Azt a hatást, amit ez a kongresszus a Hadtörténelmi Intézetre és folyóiratára, a [Hadtörténelmi] Közleményekre kifejtett (volna), ma már csak néhányan ismerjük, többen már nincsenek életben. Akik átélték ezt a korszakot, remélem, egyetértenek velem abban, hogy Magyarországon is új szelek kezdtek fújdogni, és a már korábban érezhető inkább csak szellők felerősödtek. A szovjet pártkongresszus hatására erőteljesen ható új szeleket érezni lehetett a Hadtörténelmi Intézetben is, magánbeszélgetésekben, de különféle intézeti rendezvényeken is. A kongresszus keltette hatás egyik megnyilvánulásaként kollektív tanulmányt írtunk: *Gondolatok a magyar hadtörténetírás néhány kérdéséről* – ezt a folyóirat 1956. 3. száma tartalmazta volna... a szám, benne a közös tanulmánnyal, elkészült, és november 4. után kellett volna forgalomba kerülnie. Közben azonban bekövetkezett a szovjet intervenció, megalakult a Kádár-kormány, a hadseregben csak az maradhatott tisztként, aki hajlandó volt aláírni az ezen kormány tevékenységét helyeslő »Tiszti nyilatkozat«-ot. Ebben a helyzetben a Hadtörténelmi Intézet részben új vezetése »biztos, ami biztos« alapon zúzdába küldte ezt a 3. számot – az utókorra csak néhány példány maradt belőle.”¹³

Perjés ehhez az íráshoz csatlakozik, ezt egészíti ki hozzászólásában. A megszólaló helyzete a kívülállóé – Perjés ezt többször hangsúlyozza mintegy maga mentségére. Annak ellenére ugyanis, hogy 1954–1956 között számos kísérletet tett, hogy bekapcsolódjon a hadtörténeti kutatásokba és bekerüljön a Hadtörténeti Intézetbe, alkalmazására nem került sor, mint megsúgták neki – rossz „káderlapja” (Iudovikás múltja és világháborús szolgálata) miatt. Így a kényszerű fizikai és a szellemi segédmunka (kórházi segédmunka, filmgyári statisztálás) közepette vetette papírra gondolatait, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy részt vegyen a hadtörténetírás megújításának munkájában. Az SZKP XX. kongresszusát követő időkben ugyanis felcsillant egyéni sorsának jobbra fordulása és hadtörténeti tervei megvalósulásának a reménye.¹⁴ Ezért az 1956 júniusában írt hozzászólását hamarosan (augusztus 5-én) követte egy másik, ezt kiegészítő írás is, amelynek címe: *A hadtörténet és a katonai vezetők kiképzése*. Igen jellemző Perjés akkori helyzetére, hogy végül egyik sem kapott nyilvánosságot, mostanáig mindkettő kéziratban maradt.¹⁵

12 *Gondolatok a magyar hadtörténetírás néhány kérdéséről*. Hadtörténelmi Közlemények, új folyam, 3. (1956/3). 3–19.

13 Borus József: Újraindul a Hadtörténelmi Közlemények (1954–1955). Hadtörténelmi Közlemények, 117. (2004/1.) 293. Lásd még Hausner Gábor: Egy sajtótörténeti ritkaság – a Hadtörténelmi Közlemények 1956. évi 3. száma. In: Hadi múltunk kincsesháza. Avagy: eleink emlékei a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban. Szerk. Ravasz István. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2009. 194.

14 Perjés Géza (1917–2003) életének erről a szakaszáról lásd Rainer M. J.: i. m. 219–221. és Hausner Gábor: Perjés Géza a katonai vezetők kiképzéséről és a hadtörténet-oktatás szerepéről. Hadtudományi Szemle, 12 (2019/2). megjelenés alatt.

15 Utóbbi sajtó alatt Hausner Gábor: Perjés Géza a katonai vezetők kiképzéséről és a hadtörténet-oktatás szerepéről. Hadtudományi Szemle, 12 (2019/2).

A hozzászólás több, fontos témát is érint a baloldali szektásság és a dogmatikus sematizálás példáit sorolva. Ezek Perjés általi elemzése és levont következtetései, a maga és a tudomány számára kijelölt feladatok sokkal távlatosabbak, mint a bírált jelenségek köre. A magyar történelem több korszakának és szereplőjének az értelmezését alapjaiban módosították. Ilyen például a talán legrészletesebben tárgyalt Zrínyi–Montecuccoli vita. Perjés hozzászólása Klaniczay Tibor Zrínyi-monográfiájának 1954-ben megjelent, Kossuth-díjjal jutalmazott első kiadása¹⁶ kapcsán kemény kritikát fogalmaz meg a Zrínyi és Montecuccoli megítélésében a monográfiában felbukkanó, 19. századi gyökerű romantikus-nacionalista történetfelfogással szemben. Ebben az '50-es évek ideológiai elvárásainak közegében született életrajzban Klaniczay ugyanis Rónai Horváth Jenő hadtörténész ún. metodizmus elmélete¹⁷ alapján értelmezte a Zrínyi–Montecuccoli vitát, és a *Vitéz hadnagy* „haladó katonai elveit” a metodista hadviselési módhoz viszonyította. Perjés utóbb, az 1960-as évek elején a *Századokban* megjelent, úttörő tanulmányban részletesen is feldolgozta e kérdést,¹⁸ majd elkészítette a saját Zrínyi-értelmezését, amely katonai-szakmai alapon értékelte Zrínyi életművét, katonai-hadtudományi munkásságát.¹⁹ (Perjés súlyos bírálatát egyébként Klaniczay utóbb elfogadta, monográfiája 1964-ben megjelent, jelentősen átdolgozott második kiadásában átírta a vitatott részeket és törölte a metodizmussal kapcsolatos korábbi fejtegetéseit.)

Teljesen új, a dogmatikus sematizmus Rákóczi-képtől merőben eltérő felfogás rajzolódik ki írásában a Rákóczi-szabadságharcról és Erdély kérdéséről, valamint Thököly fejedelemségének megítélésével kapcsolatban is. Ezeket a kérdéseket azután jóval később, amikor végre lehetősége nyílt a tudományos munkára és a tudományos közéletben való részvételre, részletesebben, jelentős tanulmányokban dolgozta fel.

Mindezek mellett Perjés több mint fél évszázada megfogalmazott véleménye azért nagyon érdekes napjainkban is, mert a katona hadtörténészek közül elsőként szakít a hadtörténetírás és a folyó katonai gyakorlat, a hadtörténet és a katonai kiképzés közvetlen, szoros kapcsolatának ideájával, amely a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián akkoriban uralkodó volt. Határozott állásfoglalása, hogy a hadtörténelem a történettudomány segédtudománya, eltér keletkezési idejének és napjaink mainstream felfogásától, amely a hadtudomány körében helyezi el a diszciplinát.

16 Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954.

17 Rónai Horváth Jenő honvéd százados, 1889-ben Zrínyi Miklós hadtudományi elveiről tartott akadémiai székfoglaló előadásában fejtette ki az ún. „metodizmus” elméletét. Rónai Horváth Jenő: Gróf Zrínyi Miklós (a költő és hadvezér) hadtudományi elvei. Hadtörténelmi Közlemények, 2 (1889/1). 1–19. Rónai Horváth ebben Carl von Clausewitznek a háborúról írott művén (*Vom Kriege*, Berlin, 1832–1834) alapuló, a 19. század közepén felbukkant metodizmus elméletét innovatívan a 17. századi hadviselésre alkalmazta, Montecuccoli ténykedésében és műveiben a merev előírásokat követő, „torz” elveket valló metodista hadviselési mód elemeit (a tétovázó, a csatákat és döntő ütközeteket kerülő hadviselést, a várak és erődök stratégiai szerepének túlbecsülését stb.) látta diadalra jutni, akit ezért a metodizmus 17. századi fő képviselőjének nevezett. Szembeállította vele Zrínyi aktív katonai működését és a munkáiban megfogalmazott nézeteit, amelyet ebben az összehasonlításban maradan-dóbbnak és a 19. században is érvényesnek állított.

18 Perjés Géza: A metodizmus és a Zrínyi–Montecuccoli vita. I. rész: Századok, 95 (1961/4–5). 507–535.; II. rész: Századok, 96 (1962/1–2). 25–45.

19 Perjés Géza: Zrínyi Miklós és kora. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965.

„A Hadtörténeti Intézet Tisztelt Vezetőségének!”²⁰

Úgy érzem, hogy hasznos szolgálatot teszek a magyar hadtörténelmi kutatás ügyének, ha a XX. Kongresszus²¹ szellemében megindult vitához²² hozzászóllok. Amennyiben egyes megjegyzéseimben tájékozatlanságot árulok el, vagy nyitott kapukat döngetek, kérem tulajdonítsák ezt annak, hogy nem tartozván semmilyen tudományos intézményhez, nem látom a kérdéseket közvetlenül és teljes egészükben.

Szerintem a magyar hadtörténelmi kutatásnak mihamarabb döntenie kell abban az igen lényeges kérdésben, hogy egyáltalán mi a hadtörténelmi kutatás tulajdonképpeni célja és feladata? A probléma igen nehéz, mivel világszerte tisztázatlan ez a kérdés. Pedig a kérdésnek igen lényeges módszertani, de praktikus, tudománypolitikai következményei is vannak. A probléma lényege az, hogy vajon célja-e a hadtörténelmi kutatásnak, hogy elősegítse a mindennapi katonai gyakorlatot, tehát, hogy katonai vezetőket, parancsnokokat neveljen, vagy pedig elégedjen meg csupán azzal, hogy a történelemtudomány segédtudománya legyen? A kérdés gyakorlati jelentősége azonnal szembetűnik, ha azt a divergenciát nézzük, ami a magyar hadtörténelmi kutatás két hivatalos szervének, a Zrínyi Akadémiának és a Hadtörténelmi Intézetnek munkájában tapasztalható. Hogy mennyire nem szervezési, személyi vagy más esetleges körülmények közrejátszásáról van itt szó, hanem mélyenjáró tudományelméleti és módszertani kérdésről, azt mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy ugyanez a jelenség volt tapasztalható egészen más társadalmi és politikai atmoszférában. Arra gondolok ugyanis, hogy a Horthy-hadseregben is a Hadiakadémia és a Hadilevéltár²³ sokkal inkább egymással szemben álló, mint egymás munkáját kisegítő és kooperáló szervek voltak. Amennyire hiányos információm alapján látom, ma nagyjából hasonló a helyzet. A Zrínyi Akadémia Hadtörténelmi Tanszékének kimondott célja, hogy a hadtörténelem oktatásával elősegítse a jövőben magasabb parancsnokok szakmai, vezetői kiképzését. Viszont ahogyan a Hadtörténelmi Intézet munkáját látom, itt inkább az a nézet uralkodik, hogy a hadtörténelem ilyen célokat nem követhet, és be kell érnie segédtudományi szerepkörrel.

Véleményemmel a Hadtörténelmi Intézethez csatlakozom, és nézetem az, hogy a hadtörténelem feladata nem az, hogy a mai katonai gyakorlatot segítse elő. Erre több ok miatt nem képes, legelsősorban azonban azért, mert a társadalmi és technikai fejlődéssel kapcsolatban a háborúk képe annyira megváltozott, hogy régebbi hadjáratok tanulmányozása semmiféle praktikus haszonnal nem járhat a ma vezetőjének. És az előrehaladó történelmi időben egyre inkább ez a helyzet: Machiavelli²⁴ vagy Orániai Móric²⁵ még igen értékes következtetéseket vonhatott

20 A Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka ekkor Sziklai Sándor (1895–1956) ezredes, egykori spanyol polgárháborús önkéntes volt, akit október 26-án budakeszi otthonában a forradalom ottani eseményei során halálos lövés ért.

21 A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusa 1956. 02. 14–25. között, amelyen Hruscsov pártfőtitkár vezetésével föltárták a sztálinizmus, a személyi kultusz és a dogmatizmus hibáit.

22 Lásd a 12. sz. jegyzetet!

23 M. kir. Honvéd Ludovika Akadémia és Hadtörténelmi Levéltár.

24 Niccolò Machiavelli (1469–1527) firenzei politikus, író, filozófus, aki az *Il principe* és a *Sette libri dell'arte della guerra* című műveiben fejtette ki a politikai hatalomról és a nem zsoldos hadsereg szervezéséről vallott nézeteit.

25 Nassaui Móric, orániai herceg (1567–1625), 1618–1625 között Oránia uralkodó hercege, 1585–1625 között a Holland Köztársaság helytartója. Kora egyik legkiválóbb katonája, a németalföldi katonai reformok elindítója.

le a római hadművészetből, már sokkal kevesebbet Gusztáv Adolf,²⁶ még kevesebbet Nagy Frigyes,²⁷ úgyszólván semmit Szuovorov²⁸ vagy Napóleon.²⁹ S ha az újabb kori hadtörténelmet nézzük, épen [sic!] azt láthatjuk, hogy az előző háborúk tapasztalatainak felhasználása nemhogy hasznos lett volna, de kimondott katasztrófákat okozott az újabb háborúkban. Így a reakciós erők ragaszkodása a nagy frigyesi taktikához a francia forradalmi taktikával szemben vagy az első világháború megindulásakor a századforduló évtizedeiben lefolyt háborúk tapasztalatainak felhasználása például a géppuskával szemben, vagy pedig mint legközelebbi példára, emlékezzünk vissza arra a katasztrófára, ami a francia hadsereget érte most a II. világháborúban, amikor az I. világháború állásharcainak tapasztalatai alapján készült Maginot-vonalba³⁰ sűrítette energiáit, materiális lehetőségeit – és ami a legdöntőbb – hitét is.

Persze mindezzel szembe lehetne helyezni számos nagy hadvezér nyilatkozatát, mely szerint a hadviselés alapja, legfőbb iskolája a hadtörténet. Azonban kérdés, hogy nem úgy áll-e a helyzet, hogy minden nagy hadvezér elsősorban saját tehetsége és hosszú katonai tapasztalatai alapján vált hadvezérré, és a hadtörténet olvasása szinte már csak a meglévő élményanyag utólagos igazolásához és rendszerezéséhez segítette hozzá. Kitűnően érzékelhető ez a 16–18. századi katonai teoretikusoknál, akiknél egy Caesar³¹ vagy Vegetius³² idézet szinte kilóg a szövegből, erőszakoltnak tűnik, a gondolatmenetet semmivel sem viszi előre, és tisztára úgy hat, mintha az író azt a szerénytelenséget, hogy önálló gondolatokat mert leírni, a klasszikusokból vett idézettel gondolná enyhíteni. A folyamat világos: előbb volt meg a tapasztalás és ennek következtében a katonai tudás, és csak utólag került hozzá a hadtörténelemből extrahált tétel. Egészen nyilvánvaló, hogy egy lovastisztnek sok haszna nem származott abból, ha ismerte Caesar kijelentéseit a gyorsaságról, hiszen fegyvernemének sajátosságai, az általános és a konkrét harci helyzet, a kapott feladat, kiképzés stb. – mind azt mondták vele, hogy gyorsnak kell lennie. A végvári huszárság nem azért lett gyors, mert valahol olvasott erről valamit – gyorsnak kellett lennie! És szinte bizonyossággal mondható, hogy a barbárok és a nomád steppe népek hadvezérei nem nagyon ismerhették a római hadtudományi klasszikusokat, és mégis hatalmas katonai tetteket hajtottak végre.

Valahogy úgy állhat a helyzet, hogy ahhoz, hogy valaki a hadtörténelemből hasznos tanulságokat vonhasson le, már magának is kész hadvezérnek kell lennie. Valószínűleg Napóleon számára sokkal elmemozdítóbb volt Caesar tanulmányozása Szt. Ilonán – amikor már túl volt az aktív hadvezérségen –, mint fiatal hadnagy korában.

26 II. Gusztáv Adolf (1594–1632) svéd király, a harmincéves háború sikeres hadvezére, az orániai hadsereg-reform eredményeinek továbbfejlesztésével Svédországot európai nagyhatalommá tette.

27 II. (Nagy) Frigyes (1712–1786), porosz király, a porosz katonai államszervezet megteremtője, az osztrák örökösödési háború és a hétéves háború győztes hadvezére.

28 Alekszandr Vasziljevics Szuovorov (1729–1800), a hétéves, majd az orosz–török és végül a napóleoni háborúk sikeres orosz hadvezére.

29 Bonaparte Napóleon (1769–1821), a francia forradalmi háborúk hadvezére, császár.

30 André Maginot (1877–1932) francia hadügyminiszter javaslatára 1927–1932 között a francia–német, az olasz–francia és a francia–luxemburgi határon épült, védelmi célokat szolgáló erőrendszer. A német haderő azonban 1940-ben napok alatt leküzdötte.

31 Caius Iulius Caesar (Kr. e. 100–44) római politikus és hadvezér, hadtudományi író. A gall háborúról és a polgárháborúról írott művei a 18. századig többszáz kommentált kiadásban láttak napvilágot Európa szerte.

32 Publius Flavius Renatus Vegetius (4. sz.) római hadászati író, *Epitome rei militaris* címen fennmaradt munkája a középkortól a 18. századig számos kommentált kiadásban jelent meg.

Végül pedig le kell szögeznünk azt is, hogy, ha elméletileg fenn is áll annak a lehetősége, hogy a hadtörténelemmel neveljünk jó hadvezéreket – pl. már azért is mert pótolja a személyes tapasztalást, és ahogyan Zrínyi is gondolta, olvasás útján lehet átélni a háborús helyzetek végtelen variációs lehetőségeit, és így mintegy átveheti, kiegészítheti a hadijáték és alkalmazó megbeszélés funkcióját – tehát, ha ezen lehetőség elméletileg fenn is áll, akkor is megállapíthatjuk, hogy a hadtörténelmi kutatás nem áll azon a fokon, hogy ezt lehetővé tegye. A hadtörténelmi múlt és a ma katonai praxisa között az összefüggés egyáltalán nem közvetlen, nem szoros, és csak hosszú értelmezések, áttételek, semmitmondó – legalább is a mai hadosztály- vagy hadtestparancsnok számára semmitmondó – frázisok tárházát adhatja.

Mindez pedig gyakorlatilag azt jelenti, hogy a Zrínyi Akadémiának fel kell adnia azon álláspontját, hogy túl hamar igyekezzen praktikus hasznokra szert tenni a hadtörténelem tanulmányozásából. Eme felismerés hozzájárulna egyben ahhoz is, hogy a kutatók a történelmi forrásanyagot nagyobb tisztelettel kezelnék, és így megszabadulnának dogmatizmusuktól, apriorisztikus állásfoglalásaiktól és attól a kétségtelen szakmai gögtől, ahogyan a nem szakmai hadtörténészek hadtörténelmi próbálkozásait lekezelik.

Ugyanakkor a Hadtörténelmi Intézetben ezen felismerés, de még inkább ennek tudatos vállalása és keresztülvitele lehetővé tenné, hogy sokkal szorosabb kapcsolat jöhetne létre az Intézet és a történészek között. Amennyire ismerem a dolgokat, jelenleg ez az együttműködés nem áll másból, mint egy-egy történész tanulmányait leközlík, könyvét kiadják, de arról nem tudok, hogy közös gyűléseket, vitákat rendeznének, és például arról sem tudok, hogy az Intézet, mint szervezet milyen részt vállalt az új Egyetemi Tankönyv³³ megírásában. Jellemző a helyzet fonáságára, hogy egyes történészek felismerve azt, hogy munkájukban milyen akadályokkal állnak szemben a lépten-nyomon felmerülő katonai problémák miatt, szeretnének összejönni hadtörténészekkel magánbeszélgetés formájában, mert ilyen összejövetel intézményes megszervezésére nincsen mód. Miért nem lehet folytatni a Salamon Ferenc, Thaly, Rónai Horváth idején folytatott gyakorlatot, amikor arra intézményesen a Tudományos Akadémia Hadtudományi Bizottságában³⁴ mód adódott? Kialakult az a paradox helyzet, hogy akkor, amikor a hadtörténészek túlnyomó része nem hivatásos katona, illetve nem abból lett hadtörténésszé, tehát amikor az lenne várható, hogy a hadtörténészek és a történészek együttműködését ne zavarja a szakmai technicizmus, most, ebben a helyzetben sokkal nagyobb a szakadék, mint valaha is.

De természetesen, ahhoz, hogy a hadtörténet igazán segédtudományává válhasson a történettudománynak, sok mindent meg kell javítani a kutató munkában. És ez nem kis feladat, mivel magával a tudománnyal is bajok vannak. Nemcsak nálunk, hanem külföldön is. A hadtörténet rendkívül problematikus diszciplína, annyira, hogy szinte felvetődik a kérdés, hogy jelenlegi állapotában nevezhető-e egyáltalán tudománynak? Mert tudománynak nevezhető-e egy olyan tudomány, melynek sem célja, sem feladata nem tisztázott? Ahol úgyszólván

33 Székely György – Elekes Lajos: Magyar történelem 1320–1526-ig. 2. füzet. Budapest, Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1955.

34 Az MTA III., Matematikai és Természettudományok Osztályában 1883-ban alakult meg a Hadtudományi Bizottság, amelynek elnöke Hollán Ernő altábornagy, az akadémia tiszteleti tagja lett, tagjai közé választották egyebek között Rónai Horváth Jenő századost, Salamon Ferencet, Thaly Kálmánt, Pauler Gyulát és Szilágyi Sándort. A Bizottság 1909-től Hadtörténelmi Bizottság néven alakult újra a II. osztály kebelében és működött 1944-ig.

minden és mindennek az ellenkezője elmondható, ahol ahány kutató, annyi vélemény, ahány nemzet, annyi előítélet, ahol a nacionalizmus annyi kárt okozott, ahol már a személyi kérdés, a kutató előképzettsége is annyi problémát okozna, ahol a megírt, de használhatatlan művek tömege van, ahol a felvilágosításra váró a legtöbbször üres kézzel kénytelen távozni (a hivatásos katona ezért, mert nem kap választ szakmai problémáira, a történész pedig azért, mert a perspektívátlan praktikizmusból fakadó kincstári hang és módszer összeegyeztethetetlen történész mivoltával). Egyszóval olyan tudományunk van, melynek évezredek alatt felgyülemlett irdatlan anyagáról – legfeljebb és csak kevés esetben – csak azt lehet elmondani, hogy pozitívista, és nem jutott túl az események előadásán, vagy ha egyes kutatók ezen mégis túljutottak és törvényszerűségeket mutattak ki, ezek módszertanilag helytelen értelmezések eredményei. És a probléma csak nehezedik azáltal, hogy akkor, amikor a marxista hadtörténelem renaissancát akarjuk megvalósítani, meg kell állapítanunk, hogy ez az a tudomány, ahol Marx és Engels ideje óta a legkevesebb történt.

Mindezekon kívül a mai magyar hadtörténetírásban olyan jelenségek is mutatkoznak, melyek nem magyarázhatók a tudománynak előbb jelzett problematikus voltából, hanem speciális okokból, nevezetesen a XX. kongresszus által leplezett hibákból. A személyi kultusz, a dogmatizmus, az aktualizálás, a szektásság, a praktikizmus a mi területünkön is elvégezte a maga romboló munkáját. Különben hogyan lehetne magyarázni a magyar hadtörténelmi kutatás ellentmondásait és kétségtelen pangását? Mi a magyarázata annak, hogy akkor, amikor a hadtörténelmi kutatásnak eddig soha nem látott anyagi és személyi lehetőségei vannak, amikor – és egyedül álló szinte a tudomány szak történetében – a hadtörténész képzésre súlyos összegeket fordítanak, a tudományos termelés mennyiségileg és minőségileg is oly alacsony? Hogyan magyarázható, hogy akkor, amikor – és ez személyes tapasztalataimon alapuló szilárd meggyőződés – a fiatal hadtörténész gárda ég az alkotószellemtől, és lobog benne a vitakedv, mindez csak szóbeli érintkezéseknél nyilvánul meg, de megjelent írásokban nem, mert azok igen sokszor laposak, egyszínűek, doktrinérek és – mit tagadjuk – nem egyszer hallatlanul unalmasak. Hogyan magyarázható az, hogy valaki elindul a marxizmus talajáról – és a marxizmust nemcsak szájával mondja, de agysejtjeiben hordja – és elérkezik a legtúlzóbb szellemtörténethez? Miért van az, hogy valaki olyan példákkal rendelkezik, mint Engelsnek a »Gyalogság taktikája« vagy a »Hadsereg« c. cikkei, és végeredményben mégis a szellemtörténész Delbrück³⁵ vagy a pozitivistának is gyenge Denison³⁶ eredményeit használja és alkalmazza (pl. *Hadtörténelem, Hadiakad. Jegyzet*³⁷). S miért van az, hogy a történelmi és dialektikus materializmus módszerének gazdag fegyverzetével kivonuló hadtörténész mechanikus, vulgáris materialista, a történelmi folyamatokat egyáltalán nem fedő durva általánosításokhoz jut? És miért van az, hogy az alapján helyes és módszertanilag is eredményt ígérő célkitűzés mellett, ti., hogy a nép szerepét domborítsuk ki a hadtörténelemben, minderre nagyrészt csak sematikus kísérletek történtek?

35 Hans Delbrück (1848–1929) német történész, politikus, egyetemi tanár, a hadtörténetet bevonta az általános történettudományba. Nagy összefoglaló munkája *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*. I–IV. Berlin, 1908–1920.

36 George Taylor Denison hivatásos katona, a lovasság történetének kutatója és monográfusa.

37 *Hadtörténelem. Jegyzet a Honvéd Akadémia számára*. Kézirat gyanánt. I–III. k. Budapest, Hadtörténelmi Intézet, 1954–1955.

A hibák nagy része megítélésem szerint abból ered, hogy a fiatal kutatók túlkompenzálják magukat. A régi hadtörténelmi kutatás irtózott az elvi megállapításoktól, törvényszerűségeket nem talált, de nem is keresett a hadtörténelemben. Most ebben hiba nincs, csak az a baj, hogy vagy túl hamar vonnak le általános törvényszerűségeket az empirikus anyag részbeni – legtöbbször igen kis részbeni – ismerete alapján, vagy pedig apriorisztikusan feltesznek egy törvényt – legtöbb esetben kölcsönöznek – és ehhez »stuccolják« hozzá a tényanyagot. A fiatal kutatók egy része előszeretettel használja a tudományban nem létező királyi utat, és nem erőlteti meg magát aprólékos munkával. Szinte általános, hogy egyes hadjáratok feldolgozásánál csak a magyar forrásokat használják fel, mely alapján megfosztja a munkát attól a lehetőségtől, hogy katonailag használható mondanivalót tartalmazzon, mivel az ellenfél helyzetét, erőviszonyait, szándékát stb. nem tárja fel. Nagy baj itt persze az, hogy a fiatal kutatók nyelvismerete igen szegényes. Kis országunk helyzetéből és nyelvi elszigeteltségünkől következik, hogy minden tudományág művelője legalább két-három nyelv olvasásig való megtanulása árán lehet csak szakmájának művelője. Mennyivel inkább ez a helyzet a hadtörténelem területén, melynek olyan rövid múltja és oly mostoha körülményei voltak nálunk? De természetesen nemcsak ebből eredtek a túlságos korai generalizációk hibái, hanem az általános, az egész történettudományra érvényes praktikizmus és aktualizáció követelményeiből is. Sürgősen kellett a politikai kíváncsagságnak eleget tenni, és eközben gyors, megfelelő kutatással alá nem támasztott, és ezért hitellel nem bíró rögtönzések készültek.

Persze teljesen igazságtalan és egyoldalú lenne, ha elfelejtenénk, hogy milyen szintről történt az indulás, és azt, hogy milyen hatalmas feladatokat kellett megvalósítani. Ki kellett emelni a nép hadtörténelmi szerepét, és ehhez úgyszólván semmi adat nem volt az előző hadtörténelmi kutatásból. Meg kellett állapítanunk történelmi nagyjaink igazi értékrendjét, és ehhez nemcsak a tényanyagot kellett újragyűjteni, hanem az egész magyar történelemről új koncepciót kellett kialakítani. Szakítani kellett a pozitívista és szellemtörténeti módszerekkel, és ehhez úgyszólván minden előfeltétel, előző kutatás hiányzott. Az lett volna csodálatos, ha ilyen nehézségek között minden rendben ment volna.

A következőkben néhány probléma kapcsán szeretném bemutatni, hogy mit jelentett a XX. kongresszus által leleplezett légkör az én munkásságomban.

Mikor Klaniczay Kossuth-díjas könyvét³⁸ elolvastam, szinte ellenállhatatlan erővel tört ki belőlem az ellentmondás. Ellenkezésem lényege: íme, itt egy könyv, mely nem kis erudícióval és ítélőképességgel készült, szerzője alapos lelkiismeretességgel és eredeti felfogással nyúl a kérdéshez, úgy annyira, hogy bár irodalomtörténész írta elsősorban irodalomtörténeti célkitűzéssel, mégis általános történelmi jelentőségű. Csak egy baja van, nevezetesen az, hogy a katonai bizonyító anyaga nem kielégítő, provinciális, olyan kis magyar szemléletű. És akkor, amikor a könyv azzal az igénnyel lép fel, hogy nagy nemzeti hősünk egyetemes történelmi jelentőségét kidomborítsa, hogy népünk történelmét szerves összefüggésbe hozza szomszédaink történelmével, elszakad az egyetemes összefüggésektől, provinciálissá válik, és a szerző kiteszi magát annak, hogy alapján helyes koncepcióját megcáfolják a bizonyító anyag egy részének elégtelensége folytán. Ugyanis szerintem alapvetően helytelen az az érvelés, mely Rónai Horváth³⁹ óta nálunk a Zrínyi–Montecuccoli vitában szokásos. A tények ugyanis a következők: az egyetemes történetben általában elfogadták, hogy Montecuccoli igen nagy hadvezér

38 Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós. Budapest, 1954.

volt és elsőrendű teoretikus. Mi általában – és Klaniczay sem – ezt nem fogadtuk el, sőt, olyan túlzások is találhatók, melyek Montecuccoliból szinte katonai ripacsot csinálnak. Azt állítjuk, hogy Zrínyi idejében a törököt már ki lehetett volna verni, és ebben Bécs volt a legfőbb akadály, de elsősorban Montecuccoli. Általában úgy érvelnek, hogy a török birodalom ekkor már a teljes hanyatlás állapotában volt, és csak egy erősebb lökés kellett volna, hogy az agyaglábon álló kolosszus összeomoljon. Ha esetleg el is fogadjuk azt, hogy a török a teljes hanyatlás állapotában volt – bár ez bizonyítva nincs, és a török kutatások jelenlegi állása mellett erre egyhamar választ nem is kaphatunk –, akkor is meg kellene nézni, hogy Zrínyi idejében Nyugaton megvoltak-e a társadalmi és katonai előfeltételei egy ilyen vállalkozásnak. Szándékosan mondom Nyugatot, mert azt hiszem szinte kétségtelen, hogy Magyarország ezt saját erejéből képtelen lett volna megtenni. Alaposan meg kellene vizsgálni ehhez, hogy mi történt Nyugaton 1664 és 1686 között? Milyen fejlődés ment végbe, mennyire nőtt a Nyugat társadalmi és katonai potenciálja? Mit hozott a korai kapitalizmus eme húsz éve alatt, mit az abszolutista centralizmus, mit jelentettek a most kifejlődő állandó hadseregek, mit jelentett a francia diplomácia elszigetelődése, és mit a német birodalom fokozódó akcióegysége? Tehát a probléma nem annyira az, hogy hanyatlott-e a török birodalom és mennyit – bár ebben a suppozícióban igen zavaró tény az, hogy éppen [sic!] ebben az időben bonyolította le a török egyik leghatalmasabb vállalkozását, a kandiai háborút,⁴⁰ valószínűleg inkább stagnációról lehetne beszélni –, a probléma inkább az, hogy Nyugat mennyit fejlődött? Továbbmenve azt állítjuk, hogy a török kiverésére vonatkozó hadműveleti tervek kérdésében Zrínyinek volt igaza. Ténylegesen az a helyzet, hogy 20 évvel később a törököt Montecuccoli elgondolása alapján verték ki, tehát a Dunával, mint hadműveleti tengellyel, nem pedig a Dráva mentén, amint azt Zrínyi javasolta. Azt állítjuk, hogy az északi vállalkozás igen nagy jelentőségű fegyvertény volt, mely megfosztotta a törököt legfontosabb átkelő helyétől, és hadműveleti bázisát elpusztította. A tény az, hogy a korabeli szakértők a vállalkozást »cavalcade«-nak minősítették, és az is tény, hogy néhány hónap múlva a török zavartalanul nyomult át ezen a területen. Azt állítjuk, hogy Montecuccoli a »metodista« hadászati iskolához tartozott, és irtózott a döntő csatától. A tény az, hogy amennyiben egyáltalán létezett ilyen iskola, akkor sem tartozott Montecuccoli ide, és maga Delbrück is, aki az »ellankasztó« és »döntést kereső« stratégia rendkívül problematikus elméletét kidolgozta, Montecuccolit a döntést keresőkhöz sorolta. Azt állítjuk Montecuccoliról, hogy lassú volt, és pl. Székfű azt írja róla, hogy annyira tartózkodott a gyors mozdulatoktól, hogy még elméleti műveiben is csak annyit írt a gyorsaságról, hogy Caesar és Nagy Sándor érdeme volt. A tény az, hogy a külföldi szakirodalomban vannak, akik Montecuccolit a »nagy lovasgenerálisnak« nevezik, és az igazság az, hogy műveiben külön fejezeteket szentel a gyorsaságnak és általában egész hadtudományi elméletének sarkpontja a gyorsaság. Ha valamiben lassú és »metodikus« volt, az a hadjáratok előkészítése, főleg az anyagi bázis megteremtése. Ez azonban, ha a módszerességet nézzük, csak dicséretet érdemel: hány hadjárat – és éppen [sic!] a magyar hadtörténelemben van erre sok példa – végződött balsíkerrel az anyagi előkészítés

39 Rónai Horváth Jenő (1852–1915) altábornagy, hadtörténész, az MTA tagja. A 17. századi metodista hadviselésről kidolgozott elméletét székfoglaló előadásában Montecuccoli és Zrínyi vitájára és hadtudományi nézeteire alkalmazta: Zrínyi Miklós hadtudományi elvei.

40 Kandiai háború: a Velencei Köztársaság és az Oszmán Birodalom között 1664 és 1669 között a Kréta szigetért, valójában az Égeikum feletti hegemoniáért folyt küzdelem, amely oszmán győzelemmel végződött.

elégtelensége miatt. Lassúság pedig egy olyan hadvezérnél, aki mögött a Habsburg-adminisztráció állott, megbocsátható és menthető. És senki nem kritizálta élesebben ezen adminisztráció tehetetlenségét és korruptségát, mint épen [sic!] Montecuccoli. És épen [sic!] ezen igen éles kritika miatt van az, hogy az osztrák hadtörténetírás, melynek dinasztikus hűsége és kötöttsége közismert, ítéli el elsősorban Montecuccolit: dönteni kellett a Habsburgok és Montecuccoli vitájában – nyilvánvaló, hogy csak Montecuccoli húzhatta a rövidebbet. Nos, a magyar hadtörténelem magáévá tette ezt az érvelést, s ha esetleg ki is maradt belőle a Habsburgok védelme, de teljes egészében megmaradt Montecuccoli katonai leértékelése.

Mindezt a magyar történetírás nem vette figyelembe, és persze Klaniczay sem. Klaniczay tévedése menthető, végeredményben nem az ő dolga lett volna a katonai kérdéseket kibogozni. Ő felhasználta azt – és igen alaposan használta fel –, amit a magyar hadtörténelmi kutatás nyújtott. Kevésbé vagy egyáltalán nem menthető azonban a magyar hadtörténelmi kutatás, mely nemhogy vitába szállt volna Klaniczayval, de tudtommal még egy recenzió erejéig sem foglalkozott a művel. Viszont tény az, hogy a magyar tudomány hivatalosan képvisel egy olyan álláspontot, melyet a történelmi tények egy része nem támaszt alá, és bármelyik pillanatban várható, hogy eme részleges fogyatékoság következtében a külföldi kritika az egész Zrínyi-konceptiót elvesse. Sürgető tehát a Zrínyi–Montecuccoli vita újraértékelése.⁴¹ Hogy mindez esetleg maga után vonná Zrínyi megkisebblését? Lehetséges. De ha a történelmi igazság megkívánja ezt a fájdalmas műtétet, akkor minél sürgetőbben végre kell hajtani. Azonban kérdés, hogy az egész tényanyag alapvetően más interpretációja, módszertanilag más megfogása nem eredményezhetne-e valami újabb szintézist? Olyan megoldást, mely Zrínyi történelmi jelentőségét megtartja, de összhangban van a hadtörténelmi tényekkel is? És nem mellékes az egész kérdésnek azon aspektusa sem, hogy miképpen rendezhetjük be az egész Zrínyi-kérdést az általános történelmi koncepcióba, nevezetesen abba, hogy jogosultnak tartjuk Erdély támadásait a Habsburgok ellen? Ugyanis, ha Zrínyi helyzetmegítélése helyes volt a török kiverhetőségére vonatkozóan, akkor az erdélyi politika alapján hibás volt, mert épen [sic!] hogy össze kellett volna fogni a Habsburgokkal. A kérdés egyetemes történelmi jelentősége pedig egyenesen szembetűnő, ha szlovák barátaink nézeteit ismerjük az erdélyi politikát illetően. Végül pedig, hogyan ítéljük meg Thökölyt? Ha annyira nyilvánvaló volt a török végleges hanyatlása Zrínyi idején, mennyivel inkább az volt az ő idejében?

Ezek voltak azok a problémák, melyeket Klaniczay könyvének elolvasása után felismertem, és erős indítást éreztem, hogy erről írjak is. Mikor felvettem a kérdést, azt tanácsolták, ne tegyem: »Nem ajánlatos ehhez a kérdéshez hozzányúlni« – mondták, és azt hiszem, abban a légkörben, melyet a XX. kongresszus szüntetett meg, igazuk is volt.

Igen hátrányosan befolyásolta a hadtörténelmi kutatást a baloldali szektássággal párosult túlzott politikai éberség. Szinte kötelező volt, hogy mindent, ami a kapitalista országokból származott, visszavessünk, és ha egy kutató mégis jobb meggyőződése szerint nyugati forrásokat, feldolgozásokat használt, ezt mentegetőzve tette, vagy egyszerűen elhallgatta a forrás származását, mely eljárás a legnagyobb mértékben összeegyeztethetetlen a tudományos etikával, kimeríti a plagizálás tényét. Ezen kívül szükségképpen tudományos életünk lemaradását,

41 Ezt végezte el Perjés az 1961–1962-ben a *Századok* című folyóiratban megjelent kétrészes tanulmányában: A metodizmus és a Zrínyi–Montecuccoli vita. I. rész: *Századok*, 95. (1961) 4–5. sz. 507–535.; II. rész: *Századok*, 96. (1962) 1–2. sz. 25–45.

egy helyben topogását, kifáradását eredményezte. Midőn a »Höchstädti csata« c. tanulmányomon dolgoztam, fel kellett használnom a kérdés angol vonatkozásainak feltárásához Churchill, volt miniszterelnök »Marlborough« c. művét.⁴² Bár Churchill nem hivatásos hadtörténész, azonban kétségtelen, hogy jó érzékkel nyúlt a kérdésekhez, főleg pedig felhasználta az angol hadtörténelmi feldolgozásokat, melyek sajnos, könyvtárainkban nem megtalálhatók. Így műve kimondottan nélkülözhetetlen. 1954-ben, amikor munkám még lényegileg csak az anyagfelkutatásnál járt, megkérdeztem Borus elvtársat,⁴³ hogy nem tartja-e aggályosnak, hogy Churchillt használom forrásnak. Borus egyáltalán nem tartotta annak. Ez azonban, mint mondtam, 1954-ben volt. 1955-ben, mikor beadtam a kész tanulmányt, figyelmeztettek, hogy jó lenne, ha a Churchillre való hivatkozásokat kihagynám, vagy legalább is jegyzetbe szorítanám. Ez utóbbit tettem, és nem tudom, hogy nem Churchill neve volt-e egyik oka annak, hogy a tanulmány nem jelenhetett meg.⁴⁴

A nép történelmi szerepének hangsúlyozása egészen új perspektívákat nyitott meg a hadtörténelmi kutatásban is. A polgári történetírás bár elismerte a morális tényezők szerepét a háborúban, és azt is, hogy a szabadságért folytatott harc hatalmas hajtóerőt jelent, azonban kutatásainak homlokterében mégis inkább csak a reguláris katonaság harci eljárásaival összefüggő katonalélektani motívumok állottak – bár ez is csak módjával. Úgyszólván szó sem volt a felkelők, a szabads csapatok, a guerillák és partizánok harcának morális, lélektani és ideológiai mozzanatairól, és csak a felkelők elleni harc technikai vonatkozásairól volt szó a »Kis háború«, »Szétszórt taktika« stb. címszók alatt. A marxista kutatás elsősorban a nép szerepét kutatja, így a magyar hadtörténelmi kutatás is a felszabadulás óta. Ez a helyes törekvés azonban megint az ellenkezőjébe fordult, és merev dogmatizmushoz és sematizmushoz vezetett. A fekete-fehér ábrázolás elhatalmasodott, és az az igen helyes felismerés, hogy a szabadságáért küzdő néphadsereg morálja és ideológiája szükségképpen magasabb rendű, oda vezette, hogy egyszerűen ne vegyük tudomást – sőt takargassunk – olyan tényeket, melyek azt bizonyítják, hogy az elnyomatás szolgálatában álló katonák is harcolhatnak keményen, kitartóan, sokszor kimondottan hőiesen. És épen [sic!] a magyar hadtörténet szolgál számtalan példával arra nézve, hogy a császári csapatok példás magatartást tanúsítottak a harcmezőn, míg a velük szemben álló magyar csapatok szégyenteljesen megfutottak. A Rákóczi-szabadságharcnak úgyszólván minden nagy csatája a kurucok sorai között bekövetkezett pánik következtében végződött vereséggel, melyből a korabeli tanuk, elsősorban maga Rákóczi, nem tud szégyen és harag nélkül megemlékezni. Így tehát, vagy nem igaz az a tétel, hogy a szabadságáért harcoló nép morálja magasabbrendű, vagy pedig el kell fogadnunk a régebbi magyar történetírásnak azt az igen gyakori feltevését, hogy a magyar nép valamilyen néplélektani adottságok miatt nem alkalmas a rendezett, nyílt csatára. Szerintem van egy harmadik megoldás, melyet a katonalélektan ad. Arról van szó, hogy a reguláris, rendezett csapat szinte gépszerű működése nemcsak a fegyverek jobb kihasználását teszi lehetővé, hanem egyúttal oly lélektani támaszt nyújt a katonának, mely

42 Winston Churchill: *Marlborough: His Life and Times*. 1–4. London, 1934.

43 Borus József (1926–2006) főhadnagy, 1954–1955-ben a *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztője, 1956–1959 között a Hadtörténelmi Levéltár delegátusa a bécsi Kriegsarchivban.

44 1955. július 1-jén Sziklai Sándor ezredes, szerkesztőbizottsági elnök rövid, indoklás nélküli hivatalos levélben értesítette Perjés Gézát, hogy „... a Höchstädti csata c. tanulmányát a *Hadtörténelmi Közleményekben* nem közölhetjük”. A pecséttel ellátott, aláírt értesítés Perjés Gézáné tulajdonában. A tanulmány végül 1958-ban jelent meg: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1958/3–4. 151–189.

a csata iszonyatot és félelmet keltő benyomásaival szemben szinte immunizálja. A vezényszóra tüzelő, a kiigazított sorokban menetelő és erre kényszerítve ügyelő, a tisztjének minden vezényszavát és mozdulatát követő katona egyszerűen nem észleli, nem fogja fel, hogy milyen veszélyben van, nem fél. Aki háborút járt, mindezt megélhette, persze más formák között. Ez volt a magyarázata a császári csapatok sokszor kitűnő helytállásának és ezen drill hiánya magyarázza meg a kurucok hajlamát a pánikra. Nem véletlenül írta le Zrínyi ezeket a sorokat: »Rendeld meg hadaidat, hogy confusio ne jöjjön közibük« – azaz a taktikai mozdulatokat és cselekményeket feszesen kell megszervezni, hogy pánik ne érhesse a csapatokat.

Nagyjából ezt a gondolatmenetet fejtettem ki »Esztergom ostromai« c. tanulmányomban, legalább is annak kéziratában, ugyanis a nyomtatásban egészen más jelent meg.⁴⁵ A szerkesztőség utólagos hozzájárulásom reményében – és én hozzájárultam, mit tehettem mást abban a légkörben – megváltoztatta ezt a részt, és magyarul mondván »elkente« az egész problémát, úgy, hogy magam sem ismertem rá. Tehát attól az igen helyes tételtől, hogy a forradalmi nép morálja magasabb rendű, minőségileg más, eljutottunk oda, hogy azt a nyílt ellentmondást, melyet a történelmi tények tárnak elénk, nem lehetett feloldani. Lehet, hogy az előbb vázolt gondolatmenetem részben vagy teljes egészében téves, de mindenesetre kísérlet arra nézve, hogy a látszólagos ellentmondást feloldja. Nem lett volna helyesebb változatlanul közölni, sőt, felhívni rá az olvasók figyelmét és ezzel vitát indítani? Ezenfelül az ilyen lappangó ellentmondások és a problémák elkenése diszkreditálja leghelyesebb és legnemesebb tételeinket is. A Kossuth Clubban lefolyt történelem vitán sok szó esett arról, hogy az emberek nem szeretik, nem olvassák a mai történelmi műveket, nem hisszük el, ami le van írva bennük. Én azt hiszem a problémák ilyen kezelése nagy mértékben hozzájárult ehhez.

Még néhány szót a H[adtörténelmi] K[özlemények]-ről. Nem ismerem közelebről a szerkesztőség belső problémáit, azonban nem tudok elképzelni olyan indokokat, melyek néhány, általam helytelennek vélt hibát igazolnának. Elsősorban magának a lap jellegének a kérdése. Mint minden tudományos folyóiratnak, a HK-nak is az a feladata, hogy olyan publikációknak adjon helyet, melyek a tudományos munka egy-egy részleteredményét, könyvben való kiadásra még nem alkalmas részét dolgozzák fel. Pontos határokat megvonni igen nehéz, de az biztos, hogy legfőbb kritérium a tudományosság kell, hogy legyen. Ezért értesültem nagy megütközéssel arról, hogy a szerkesztőség oly tervekkel foglalkozik, hogy a lapot az iskolákban népszerűsítse. Pontosan nem tudom, hogy miről van szó, arról-e, hogy a tanuló ifjúság olvassa, vagy pedig, hogy a tanárok használják előadásaihoz? Mindkét célkitűzést alapján helytelennek találom. Nyilvánvaló, hogy ha a tanuló ifjúsággal akarjuk megkedveltetni, ez a színvonal sülyesztését vonja maga után. Vagy úgy, hogy helyt kapnak a lapban népszerűsítő leírások is, vagy pedig úgy, hogy minden egyes közlemény tudományosságát fel kell hígitani. Az első megoldás rossz azért, mert a tanuló oly cikkeket is kénytelen megfizetni, mely őt nem érdeklő, a tudós pedig olyanokat, melyek talán éppen [sic!] az ő kutatásainak eredményeit népszerűsítik. A második megoldás pedig még az elsőnél is rosszabb, mivel teljesen eltéríti a lapot eredeti rendeltetésétől. Az, hogy a tanárok a közvetlen oktatási munkában hasznosíthassák a HK-t, megint csak eltérést jelentene az eredeti célkitűzéstől. Világosan kell látni, hogy más a tudományos részletkutató munka, más a részletkutatások szintézisben való összefoglalása és más

45 Perjés Géza: Esztergom 1706. évi ostromai és az ostromokkal kapcsolatos hadműveletek. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956. 2. sz. 136–184.

a tudásanyag átadása az ifjúságnak. Az első orgánuma a tudományos folyóirat, a második műfaja a tudományos mű, a harmadik elvégzésére a tankönyv hivatott. A tudományosság, a gyakorlati szükségesség szempontjai is azt mondják, hogy ezt a hármas funkciót élesen el kell határolni egymástól. A tudományos részleteredményeket hozó tanulmányokból a tanár nem tud, vagy csak igen nagy munka árán tud, átadni valamit a tanulóknak. Hogy ezt megtehesse, ahhoz a részleteredményt bele kellene helyeznie a globálisan tárgyaló tananyagba, és meg kell találnia az átadás didaktikus módját is. Azt hiszem, ez túlkövetelés a tanárokkal szemben. Hogy pedig mindezt a HK végezze el a tanár számára – megint csak a tudományosság veszélyeztetésével járna.

A szerkesztőség számára sok gondot, az írók számára sok bosszúságot és csalódást, nem egyszer elkedvetlenedést okozó kérdés, a terjedelem kérdése. Tisztában vagyok azzal, hogy a HK terjedelme kötött, azonban valahogy úgy kellene intézni a dolgokat, hogy a tudományos mondanivaló és a terjedelem harcában ne mindig az utóbbi győzzön. persze sokan vannak, akik nincsenek tisztában a tanulmánynak, mint műfajnak a szabályaival, és egyszerűen nem tudják abbahagyni mondanivalójukat, és szép számmal vannak olyanok is, akik nem akarják abbahagyni, mert a HK elég szépen fizet. Azonban úgy hiszem, a szerkesztőség pontosan el tudja dönteni, hogy mikor, miről van szó, és végeredményben a tudomány szempontjait engedni érvényre jutni. A dolog annál is súlyosabb, mert előfordulhatnak olyan tanulmányok, melyek jóval túlhaladják a folyóiratnak egy közleményre szánt kereteit, de könyv alakban való kiadásra még nem alkalmasak. Viszont nincs oly publikációs lehetőség számukra, mint pl. a »Történet-tudomány kérdései«. Így ezek a tanulmányok soha nem láthatnak napvilágot vagy csak erősen leszűkítetten, szinte torzó formájában. A szerkesztőség nem szívesen ugyan, de közül folytatógatos tanulmányokat is. Itt meg az a baj, hogy ezeket nem egymást követő számokban közlik. Így előfordul, hogy egy tanulmány fél évre vagy még ennél több időre elnyújtva jelenik meg. Ez természetesen sem az írónak, sem pedig az olvasónak nincs kedvére. Az írók ilyen körülmények között nagyon meggondolják, hogy egyáltalán befogjanak-e valamibe, az olvasók pedig bosszankodnak, hogy a felvetett probléma megoldását esetleg egy év múlva tudják meg. A HK-nek nem mellékes feladata az sem, hogy buzdítsa a kutatókat. Az ilyen publikációs politika nem nagyon felel meg ennek a követelménynek. Ismerek egy kutatót (Cseh-Szombathy László), akinek tanulmányát – még hozzá igen jó és az I. Rákóczi Györgyre vonatkozó kutatások szempontjából nagyon fontos, úttörő jellegű tanulmányát – a HK közlésre elfogadta. A tanulmány hosszú, csak folytatásokban jelenhetik meg. Ez rendben van, mindenki megérti, azonban mi indokolja azt, hogy miután az első rész megjelent,⁴⁶ a folytatás közlésére legjobb esetben fél év múlva kerülhet sor? Cseh-Szombathyt ez annyira elkedvetlenítette, hogy ugyanezen tárgykörre vonatkozó további kutatási anyagát nem dolgozza fel, mert, ahogyan mondja, „nem érdemes”. A magyar történettudomány szegényebb lett egy értékesnek ígérkező tanulmánnyal, de nincs kizárva az sem, hogy az egyébként sem nagyszámú hadtörténész gárda létszáma is csökkent egy lelkes és tehetséges harcossal, mert az illető abbahagyott minden kutató munkát. Persze elképzelhető, hogy olyan mértékű anyagtorlódás állt elő, hogy más megoldás nem volt Cseh-Szombathy tanulmányával. Sajnos azonban, a helyzet az, hogy azon tanulmányok egy része, melyek előnyben részesültek, sem jelentőségükben, sem színvonalukban nem teszik ezt indokolttá. Az is lehet, hogy az eljárás oka az volt, hogy a szerkesztőséget a kiadási ütemterv

46 Cseh-Szombathy László: I. Rákóczi György 1644-es hadjárata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956/1. 43–76.

kötötte. A XX. kongresszus bebizonyította, hogy még a gazdasági életben is milyen visszasságokra vezetett a merev tervezés, főleg pedig a tervek változatlan végrehajtása megváltozott körülmények között. Mennyire inkább áll ez a tudományos tervezésre, ahol nem vasról, szénről, gépekről van szó, hanem az emberi agy, az emberi lélek rejtelmes folyamatairól, ahol annyi minden imponderabilia befolyásolhatja az alkotást, nemhogy egy ilyen merev, kedvet szegő eljárás.

Ezek lettek volna azok a problémák, melyeket el akartam mondani. Lehet, hogy több dologban tévedtem, de ez, mint előbb is mondtam, elsősorban abból származik, hogy nem ismerem belülről a problémákat. Gondolom azonban, hogy néhány megjegyzésem találó, és hozzájárul ahhoz, hogy abban a nagy konzíliumban, mely a magyar hadtörténelmi kutatás betegágyánál folyik, elősegítse a helyes diagnózis megállapítását és ennek megfelelően a célra- vezető terápiát. S mint ahogyan a betegen sem segít az, ha szépítik az állapotát, úgy a magyar hadtörténelmi kutatás hibáinak feltárásánál sem lenne célravezető az elhallgatás és titkolózás. Őszinte, kíméletlen diagnózis és értelmes, céltudatos terápia – ez a gyógyulás útja. Meggyőződésem, hogy ez annál is inkább így van, mivel nem alkati, sem szervi bajról van szó, legkevésbé pedig a szervezet szöveteinek megállíthatatlan pusztulásáról, hanem pusztán átmeneti, a szervezet anyagcsere-háztartásában létrejött egyensúlyi zavarról van szó. És az az átmeneti, funkcionális zavar kiküszöbölhető, megjavítható a XX. kongresszus szellemében való „áthangolással” a szervezetnek, amit mi sem bizonyít jobban, mint az az eleven reakciókészség, az a hirtelen válaszadás, mellyel a XX. kongresszusra reagáltak a magyar hadtörténelmi kutatók. Ilyen nagyfokú élnépségre, ilyen reakciókészségre egy alapján beteg szervezet nem lett volna képes.

Maradok őszinte nagyrabecsüléssel: Budapest, 1956. évi június

hó 18-án.

Perjés Géza”

Perjés fentebb olvasható véleményének és hadtörténetírói munkásságának innovatív, más tudományágak eredményeit is hasznosító módszertani, értelmezési novumait a magyar hadtörténetírás máig nem aknázza ki kellőképpen, jóllehet ezek mintául szolgálhatnak és példát adhatnak a diszciplína előtt álló új kihívások megválaszolásához.